

[נוית בראל]

בעמק יפה בין כרמים ושרות

צמד הכרכים המהודרים, המוקדש לשירי הילדים של לאה גולדברג, הוא פרויקט עריכה, מסגור ושימור נדיר באיכותו, בקסמו וברצינותו. ילדות וילדים יפתחו את הכרכים ויקראו בהם אם יהיו מבוגרים שיביאו אותם אל הבית, ויטייחסו אליהם כאל חלק מהמורשת המשפחתית

עם אמה ברחוב אלפסי שבירושלים). שנית, עבור כל יצירה שירית מתקבל המידע הגנטי המלא, כגון: היכן פורסמה לראשונה, מהן ההקדשות המקוריות, כיצד התגלגל הנוסח או מהן הרמיזות הספרותיות הראשונות, למשל: בשיר 'הזקן משולם', על אודות זקן ש'אוהב ילדים' ו'אוהב בני אדם', ועוד יותר הוא אוהב ספרים/ואוהב מאוד לספר ספרים, ויודע מה לחפש בספרים, ויודע מה למי לספר: זה אוהב ספור זה, וזה אוהב ספור אחר – מציין טיקוצקי את האפשרות להתכתבות שנייה של גולדברג עם המעשייה 'הנער ביער' מאת ביאליק.

שלישית, כמחצית מן הכרך השני מוקדש למסע בצבע, גלריה מופלאה של חומר ויזואלי מגוון: צילומי שירים מ'דבר לילדים' ומ'על המשמר', ששירת גולדברג לילדים כיכבה בהם, מהדורות ראשונות וגרסאות מוקדמות לספרי שירת ילדים, כמו 'המפורד מכפר אז'ר' משנת 1943 באיוריה האקספרסיביים של לאה גולדברג, כולל מידע היכן הוכנו הגלופות והיכן נרפסו, או גרסת האיורים של שושנה הימן ל'דירה להשכיר' משנת 1959, שבה מופיע גם טווס, כולל העתיקי שמש שנשמרו בארכיון הוצאת 'הקיבוץ המאוחד'. ברור שאיורים בספרי ילדים אינם קישוט גרידא, אלא נושאים עימם רובר נוסף של משמעות. הגלריה שנאצרה כאן תעורר נוסטלגיה בקוראים מקשישים, אבל גם תאפשר קריאה נוספת בשירים שחשבנו שהכרנו, המוצגים אלינו כאן על פי שפה ויזואלית קדומה, חלקה נוספת מור מרוב מתיקות, כמו איורי רות שלוש ל'מור החמור' משנת 1951, החמור ששמע לקול הציפור 'העולם הוא נפלא, העולם הוא עשיר', ויצא לראות את העולם וגם חזר אל אמה בשלום, ו'אשר הוא ראה בעיר ובכפר – הכל בספר הזה מספר'.

ורביעית, טיקוצקי חיבר אחרית דבר בת שלושה חלקים, לא טרחנית ולא יבשושית, כי אם מקיימת את מצוות הארת העיניים באופן שמעיד על רצונו של טיקוצקי לקיים דיאלוג עם קוראיה העכשוויים של גולדברג. בין היתר, טיקוצקי עומד על מרכזיותה של הסיפוריות בשירי הילדים של גולדברג, מבהיר מהי החשיבות של מסעות מדומיינים בשירה זו, עד כמה חשוב הבית בשירה זו, שמסעותיה מתחילים ומסתיימים בו; ומה ההבדל בין מי שעבורו ישנה רק המציאות שנגלית לעין, ובין מי שמאמין ברובד הסמוי של המציאות, כלומר: בשיר. במובן זה, מקיים טיקוצקי את ציוויה של גולדברג 'האומץ לחולין': הוא מתמסר לעשייה כנה של פרטי פרטים. זהו איננו רק ציווי מחקרי או ארכיוני, זוהי עבודת מו'לות מן השורה הראשונה, שמחייבת אלינו באמירה: שירה לילדים – לא תם זמנה. מתי בפעם האחרונה פורסם קובץ שירים לילדים? הלוא אם כבר מדפיסים, אז שיר אחד על פני ספר שלם.

מעקב אחר התוואי שמוליכים הכרכים, שיר אחר שיר, שנה אחר שנה, משכיח את הממד המדעי שלהם ומשקע את הקוראת בצלילי ניגוניה המחורזים של גולדברג, שאינם מגבילים את חופש הדמיון ואינם ממלאים חלל שבין הרפתקה להרפתקה, אלא קשורים לדמויות שהם מעלים ולתמונות העולם שהם משרטטים. ספק אם משהו יקרא כך את הספרים הללו, ולא יפקיר אותם לקריאה אקראית מדופדפת, שיר פה ושיר שם. גולדברג אינה מזייפת התבוננות ילדית כדי לדבר עם ילדים. זוהי אותה גולדברג שמדברת אלינו משירי המבוגרים. כשכתבה גולדברג בזכות אגדות ילדים, שיבחה אותן על 'חוסר ההתכוונות הפדגוגית' שבהן. 'האגדה נוצרה מתוך הרצון לספר, מתוך המעיין האמיתי ליצירה, אמנם בשיעור השומע אותה, אך לא כדי למצוא חן ולהתאים עצמה לדרישות המיוחדות של הקורא הצעיר'.

לא מעניינת אותי השאלה הקמעונאית 'למי מיועדים הכרכים הללו?' היות שהתרבות העברית זקוקה להם. מי שיאמר שרק חוקרי ספרות ילדים ייהנו מהם, טועה. מי שיאמר שרק מבוגרים חובבי היסטוריה או נוסטלגיה יידרשו להם, טועה אף הוא. ייקחו אותם

לאה גולדברג | איור: ירימי פינקוס

לא מעניינת אותי השאלה הקמעונאית 'למי מיועדים הכרכים הללו?' היות שהתרבות העברית זקוקה להם. ייקחו אותם לביתם אלה שאוהבים את גולדברג, אלה שירצו לקרוא מעת לעת שיר לילדתם על כובע קסמים, על דוב מצחצח נעליים, על נמר שמגיע למסיבת יום הולדת

שנה יהפכו כתביה לנחלת הכלל. אבל באופן מפתיע ליוצרת בסדר גודל כזה, רק לאחרונה ראו אור ברפוס כל גניזה, נאספו, סודרו ונערכו רשימותיה והמחקר על אודותיה זכה לרוח חדשה. עריכתו המדעית של טיקוצקי, שאין שנייה לה ברצינות ובקדו קנות, נושאת ערך מוסף שלא יסולא בפז. טיקוצקי מדבר איתנו דרך עובדות ופרטים, וכל פרט שנוסף בכרכים אלה על מילות השירים עצמן הוא בעצם חלק ממבצע עריכתי, שאמור לעורר מחי שבה ולהחזיר אותנו שוב אל השירים:

ראשית, הוא משקע כל שיר ושיר בהקשר היסטורי רחב. הכי רכים מסודרים על פי שנים, החל משנת 1935 – שנת עלייתה ארצה של גולדברג – וכלה בשנת 1965, חמש שנים לפני מותה ולאחר ספגה ביקורת אימתנית על יצירתה מאת הדור הצעיר של המבקרים, על כך שיצירתה שמרנית ונוהרת מדי. בשנים אלה חשה גולדברג נטולת ערך, נמנעה מכתבת שירים והקדישה את עצמה לציור. בכל שער, שמציין שנה של כתיבת שירים לילדים, כתובה הקדמה בת שלושה חלקים, ובכל חלק רשימה קצרה: מה התרחש באותה שנה בארץ ובעולם (למשל: בשנת 1942 התכנסה ועידת ואנוה והוטבעה אוניית המעפילים 'סטרומה'), מה התרחש באותה שנה בתרבות הארץ-ישראלית ואחריה הישראלית (למשל: בשנת 1949 הקימה שרה לוי-תנאי את תיאטרון 'ענבל' וראה אור קובץ הסיפורים 'שברירים' מאת דבורה בארון) ומה התרחש באותה שנה 'אצל לאה גולדברג' (למשל: בשנת 1961 היא ביקרה באיטליה ועברה להתגורר יחד

שהייתה לאה גולדברג ילדה בת שש, בימי מלחמת העולם הראשונה, היא והוריה חיו כפליטים בבאלאשוב שברוסיה. רגע לפני שמלאו לה ארבע, גורשו מבתייהם למעלה ממאה אלף יהודי קובנה תוך איומי רצח ונאלצו להתפנות מהיום למחר, כי נחשדו כולם שהם מרגלים לטובת גרמניה. המשפחה הקטנה היטלטלה מאות קילומטרים ולבסוף התמקמה בבאלאשוב, שם התגוררו קרוביהם. אביה, אברהם, עבד בחברת בני טוח לטבית ולפעמים היה מצרף את הבת לנסיעות עבודה בשיט על נהר וולגה. "זיכרונותיי הנעימים ביותר קשורים במסעותיי אלה", כתבה.

יום אחד נסעה יחד עם הוריה לתחנת הרכבת הנידחת שבה גסס לברו לב טולסטוי במהלך השנה האחרונה לחייו, לאחר שהתנכר למשפחתו ולמוקיריו. הוריים אחוזי בידה של גולדברג והראו לה את בית התחנה הקטן. הם לא היו לבר. קהל נוסעים רב מאוד נהר אל הבית. הוריה של גולדברג אמרו לה, "כבית זה מת הסופר הגדול טולסטוי. הסתכלי היטב: זכרי שראית את המקום הזה. הוא מת עוד לפני שאת נולדת".

הזיכרון הזה, שבו משקעת גולדברג את דמות הסופר המת-החי בזיכרונותיה הקדומים ביותר, נושא משמעות רבה. הוא מעיד על חשיבותה של דמות הסופר בעיצוב דמויה של גולדברג, ועל האופן שבו היא תופסת את המפגש בין ילד ובין הספרות. זהו מפגש עם אדם שעשה לעצמו שם, וגם מפגש עם מסירה בין-דורית של אוצרות תרבותיים שאין להם תאריך פטירה. "היית בת שש", סיפרה בהרצאה. "שמו של טולסטוי הוזכר בביתנו לעיתים קרובות. ידעתי מי הוא. ידעתי שהיה סופר. הסופר הגדול ביותר בעולם. ושמעת מפי אבי, שהוא גם היה האיש החכם ביותר בעולם".

גולדברג הבוגרת תירגמה את 'מלחמה ושלוש' והפכה בעצמה למגדלור תרבותי. שמה מוזכר בביתם של אנשי ספר לעיתים קרובות. גם ילדים שנולדו בשנות ה-20 של המאה הנוכחית יודעים שהיא סופרת, ולפחות מתבוננים בדמותה בשטרות הכסף לצד ציור של איילה. גולדברג בת השש כבר הייתה ילדה שכותבת שירים בשפה הרוסית ובודה סיפורים מדומינה יחד עם חברותיה. הזיהוי בין דמות הסופר ובין חוכמה חשוב אף הוא. גולדברג תמיד העריכה חוכמה בכלל ובפרט אצל כותבים מוכשרים. "נהייה נבונים", ביקשה בשיר 'הגננים היום עצובים'. כשקיבלה לידיה כתבי יד בוסריים רבים מאת צעירים בראשית דרכם, ציינה שהזניחה את קריאת כולם, כי אין עיתותיה בידיה, ותעדיף לבלות את זמנה בקריאת ספרים "ששמרו בשבילי מעיינות חתומים של חוכמה ודעת".

בהספר שנשא אברהם שלונסקי על גולדברג הוא ציין את חוכמתה, ככזאת ששוות ערך בעיניו למעלותיו של גבר: "לאה הייתה איש חכם, משורר חכם, מורה חכם". בפואמה הגדולה ביותר של גולדברג, 'אהבתה של תרזה די מון', האוהבת בת דמותה של גולדברג מלאת אימה, ששיברון הלב מן האהבה יערער את החוכמה שלה. היא בטוחה רק בדבר אחד: שבניגוד לאופי ברה-החלוף של האהבה, השירים יעמדו לנצח.

החוכמה הזאת מקבלת ביטוי לא רק ביצירותיה של גולדברג למבוגרים (שירה, פרוזה, מחזות, מערכונים ופזמונים), בתרגומיה ובמסותיה, ברשימותיה, במחקריה, ביומניה ובמכתביה. היא מאמירה מתוך יצירתה השירית לילדים, שכונסה כולה, למן הראשון ועד האחרון, בשני כרכים מהודרים, אך מעוצבים בפשטות ארץ-ישראלית שובת לב ונאמנה לאסתטיקה של 'לילות החומר', בהוצאת הקיבוץ המאוחד ובעריכת פרופ' גדעון טיקוצקי, שהפך בעשור האחרון לסוכן הזיכרון הראשי, המיומן והמקצועי ביותר בכל הנוגע לכתבי גולדברג בכללם.

למעלה מ-50 שנה חלפו מאז מותה. בעוד כ-20

אלמוג בהר

אהובתנו של פאבלו נרודה

לורקה אמר לנרודה: משורר קרוב יותר לך מלריי, למות מלפילוסופיה, לכאב מליפה. נרודה ענה: שיר הוא פתח של צל, אם ינוע, אם השמש תזוז, אוילי יעלם. לורקה ענה: אם פינגר לבין אהובתך נצב המלווה, לא תולד אהבה. נרודה ענה: להפך. אבל ביני לבין אהובתי הנחנו את ספר שיריך הראשון. הבטנו יחד בפשתיך הרכות. לורקה ענה: כנפי הדוכיפת, מלמולה וריח השתן שלי, הם שלשת הרכיבים המרכזיים בפואטיקה שלי. נרודה ענה: אבי אמר לי – אל תכתב שירה. אהובתי אומרת לי – כתב עלי שירים רבים. רבים כמו השירים של לורקה.

רוני סומך

מחזאות בפיים להפועל ירושלים

לגלעד מאירי

תענוג לראות שבארגון שוק הפרות בפתח שער יפו מסתרות בעיטות בננה, ששער האריות מעבר פחלום לגן החיות התנ"כי ושפשע החסר נהרפת תמיד בוישת הגול העצמי. תענוג שאפשר בדמיון לקרע רשתות על גרפי התענוגות של מי שכרכה סביב צנארה חוטי שתי אדם וערב שחר בצמר הצעיף של הפועל קטמון. תענוג שהמשחק לא מסתיים לעולם כי דוד לא החליט אם הוא בת שבע או גליית, שהפנתרים מג'ונגל מוסררה מסרבים להיות חיות מחמד ושמחזאות הכפיים של נביאי העיר הזרין פיר אחת.

ויסלבה שימבורסקה

ארבע לפנות בוקר

תרגום: דוד וינפלד

השעה בין לילה ויום.
השעה שמצד אל צד.
השעה של בני השלושים.

השעה של ההתנקות לרגל קריאת התרגול.
השעה שהאדמה מתנפרת לנו.
השעה שרוח גושקת מפוככים שקבו.
השעה של האם לא ישארה אחר ינודר.

שעה ריקה.

אטומה, נבוכה.

בור תחתיות של השעות האחרות פלן.

לאף אחד לא טוב בארבע לפנות בקר.
אם טוב לנמלים בארבע לפנות בקר,
ברכותינו לנמלים. ויהי רצון שתבוא השעה חמש
אם אנו אמורים להוסיף לחיות.

1957

שרת את קיום עולמו שלו. ואישור זה, בעיקר אותו – מחפש הילד בספר. ואם סופרת אף פעם לא תדע לתאר לאשורה את הפואטיקה שלה, טיקוצקי מסכם: "הכתבה היא מעבר לחיים, היא התשובה לחיים, מכיוון שאיננה בתוך החיים – ויש בה דינמיות יוצרת, בניגוד לחיים שחלפו ושקפאו בזמן". חבל שאי-אפשר לתת לילדים כיום זיכרון שקושר את גולדברג במרחב הישראלי. קברה הצנוע בחלקת הפרופסורים שבה המנוחות צמוד לקברים אחרים, כך שאי-אפשר אפילו לעמוד על ידו או להניח עליו נורית צהובה, כפי שרצתה. הייתי רוצה לקיים אצל ילדים כיום את זיכרון הילדות של גולדברג מן הטיוול עם ההורים בעקבות טולסטוי. אולי פסלי כבשה וטלה בקיבוץ אפיקים? ואולי פסלי כלבלב וחתול ברחוב ארנון? יקומו ויעשו. בשיר שכתב יהודה עמיחי עם תום השבעה על גולדברג, בוטא האופן הראוי מבחינתו לזכור את המתה. לא בשמה הפרטי, כישישה חביבה ומוכרת, אלא כפי שהיינו מכנים משורר גדול, לאומי, כזו ששמה חרות בנצח: פשהיה ילדי בן שנתים, קרא לה: 'גולדברג': לא דודה. לא לאה".

לביתם אלה שאוהבים את גולדברג, אלה שירצו לקרוא מעת לעת שיר ליי לרתם על כובע קסמים, על דוב מצחצח נעליים, על נמר שמגיע למסיבת יום הולדת. אלה שירצו שישב בביתם אוצר כזה על מדף, וילד יידע שהוא חי בחברתו ומוזמן לפתוח אותו ולהתחמם באורו, גם אם כבר הכיר בספרים נפרדים את פלוטו או את דיירי המגדל בעמק יפה, בין כרמים ושדות, וגם אם משלב העברית בשירים רבים גבוה מזה שהתרגל אליו מספרים שקרא עד כה. חוכמתה השירית של גולדברג לילדים כמעט זהה לחוכמתה היצירה תית כולה: היא מציגה בפני קוראיה את מעולותיה המובחנים של הכתיבה, שמייצגת את החיים אבל גם ניצבת מחוץ להם. גולדברג עצמה כתבה: "תחומי האמנות והחיים מטושטשים בתפיסתו של הילד עוד יותר מאשר בתפיסת המבוגר. אף שגם לגבי האדם המבוגר לא הייתי רוצה להבדיל הבדל גמור בין הרברים הללו. קריאתו של הילד הקטן זורעת בקרבו זרעים להבנת הספרות והעולם הנמצא בספרים ומחוץ לספרים. הקריאה בספר מרחיבה את עולמו ולעתים מאירה – בכלי דעת – את חייו שלו והיא מאי

{ דן לאור }

המשלוח ה-69

עם פטירתו של דן לאור בתחילת השבוע, פרסום ראשון של פרק מתוך ספרו האחרון על חיי דוד פוגל 'בקרן החתום', שיראה אור בקרוב בהוצאת עם עובד

דן לאור ז"ל | צילום: אביגיל עוזי

פרק 1

בשעה 13:00 בקירוב הגיעה שיירת האוטובוסים לרחבה שלפני תחנת הרכבת של בוביני (Bobigny), עיירה קטנה השוכנת מצפון-מזרח לפריז. בעבר היו האוטובוסים ממחנה דרנסי עושים את דרכם לתחנת הרכבת בעיירה לה בורז', הנמצאת גם היא במרחק של קילומטרים אחדים מן המחנה. השינוי בתוואי הנסיעה נעשה על פי החלטת המפורשת של אלויס ברונר מיד לאחר שנתמנה למפקד המחנה ביולי 1943. מאז ועד תום מלחמת העולם השנייה עברו בתחנה זו כעשרים אלף יהודים, מבין קרוב לשישים וחמישים אלף יהודים שנשלחו ממחנה דרנסי למחנות ההשמדה במזרח אירופה. תהליך הרי

ה-69 אל הקרונות על פי לוח הזמנים. לשם כך היו כל האמצעים כשרים: צעקות, דחיפות, מכות, הכאה בקתות רובים – העיקר שנוסעי האוטובוס לא ימשכו זמן על הרי ציף ויעלו על הרכבת מהר ככל האפשר כדי שיהיה אפשר להתחיל לנסוע בשעה היעודה.

עם 1,501 הנוסעים נמנה גם המשורר דוד פוגל, שהגיע לתחנה באוטובוס שקובצו בו עצירים שלא היו להם בני משפחה או חברים במחנה. רק ארבעה ימים לפני כן הגיע פוגל ברכבת אחרת מן העיר ליון שבמזרח צרפת ל"גאר דה ליון" בפריז, תחנת הרכבת הגדולה שבגדה הצפונית של נהר הסן, כשהוא ועצירים אחרים מלווים באנשי הגי

סטפו. שם הועלו העצירים לאוטובוסים והוסעו למחנה המעבר בדרנסי, בצפון-מזרח פריז. הקבוצה לא הייתה גדולה, וההולכה של העצירים בתוך התחנה עצמה, בעת שיתר העוברים ושבים היו טרודים בנסיעותיהם הפרטיות, כמעט לא הפריעה לסדר הציבורי. פוגל עדיין היה תשוש מן הנסיעה מליון לפריז, ועוד יותר מזה מן הימים והלילות שעשה בדרנסי, ובהם בקושי יכול לעצום עין. הימים היו ימי ראשית מארס, והחורף היה בעי צומו. פוגל לבש את מעיל הצמר המשומש שקנתה לו עדה בחורף שעבר בחנות קטנה בהוטויל, ובצידו השמאלי של המעיל הייתה מחוברת תווית ועליה המספר האישי שניתן לו כעציר במחנה – 16092. הוא חבש מצחייה שנועדה להגן עליו מהקור, אך גם כיסתה על מערומי ראשו, לאחר שיום קודם לכן נגזזו שעריו. לברו, ללא בני לוויה, ניסה פוגל לפלס דרך בין מאות האנשים שהצטופפו על הרציף. למראה המשפחות הגדולות נחרד פוגל מן המחשבה מה היה קורה אם גם עדה ותמרה היו נלכדות באותו לילה בידי אנשי הגסטפו. "עלימה אמת ואומת", מלמל לעצמו, נזכר מבלי משים במילות אחד השירים האחרונים שכתב, בעת ששוטר צרפתי דחף אותו בגסות כדי לזרו אותו לעלות לקרון.

Vite! Vite! [מהה! מהה!] צעק עליו השוטר בשפה שפוגל היטיב להכירה. ובאמת היה עליו להזדרז, שכן רכבת המשא עמדה לעזוב את התחנה בכל רגע. וכמו שאר הרכבות שיצאו אז מבוביני, גם הרכבת הזאת, שהועמס עליה המשלוח ה-69, עמדה לנסוע בכיוון מזרח.

אתרונים אנהנו,

היום יערב.

קרון יחיד ואתרוזן פכר נכון לדדה,

הכה נעלה דומם

ונסע אף אנו,

פי לא יחפה.

זה היה ביום שלישי, 7 במארס 1944.